

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
НОМІНАЦІЙ АДРЕСАТА МОВЛЕННЯ В КІНОПОВІСТІ
О. ДОВЖЕНКА «УКРАЇНА В ОГНІ»**

Тяжкороб К.

*Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка*

Науковий керівник –

кандидат педагогічних наук,

ст. викладач Корчова О. М.

У статті здійснено лінгвістичний аналіз номінацій адресата мовлення в кіноповісті О. Довженка «Україна в огні»; схарактеризовано лексико-семантичні групи звертань.

Одним із актуальних питань сучасної лінгвістики є вивчення функціонування мови під час міжособистісного, групового, масового та інших типів спілкування. Це зумовлено інтерсуб'єктивністю мовної структури, що детермінує комунікативний аспект мовних одиниць усіх рівнів.

Початковим складником комунікування будь-якого типу є звертання, що дає змогу встановити міжособистісний контакт, змодельовати бажану атмосферу й тональність спілкування відповідно до соціокультурного контексту [4, 194]. Із огляду на це дослідження номінації адресата мовлення є одним із пріоритетних напрямів сучасного мовознавства.

Різні аспекти окресленої проблеми висвітлено в працях вітчизняних (І. Вихованець, К. Городенська, П. Дудик, А. Загнітко, В. Манакін, Л. Мацько, М. Плющ, О. Пономарів, М. Скаб, С. Шевчук та ін.) і зарубіжних (А. Абрамова, Фр. Данеш, Л. Рудько, О. Щербініна та ін.) учених. Незважаючи на значний науковий доробок, проблема мовного формулювання й соціокультурного вираження звертання потребує уточнення, джерельною базою якого

може бути художня література, що репрезентує соціально-культурне буття певної епохи.

Акцентуємо увагу на кіноповісті О. Довженка «Україна в огні», ідейно-тематичний зміст якої з новою силою переосмислено в третьому тисячолітті, зокрема від вогняної осені 2013-го, адже незламну силу духу українців, що відтворив майже століття тому славетний кінорежисер, можемо спостерігати й сьогодні, у цей буремний для нашої Батьківщини час.

Метою статті є характеристика лексико-семантичних особливостей номінацій адресата мовлення в кіноповісті О. Довженка «Україна в огні».

Уперше звертання як структурну одиницю комунікативного акту трактує Ф. Буслаєв у фундаментальній праці «Історична граматика» [1, с. 250]. На сьогодні дефініцій звертання в мовознавчій літературі подано понад двох десятків, проте, на нашу думку, найбільш узагальнене визначення містить Великий тлумачний словник сучасної української мови: «Звертання – граматично незалежний та інтонаційний відокремлений компонент речення чи більш складного синтаксичного цілого, що позначає особу або предмет, до якого безпосередньо звернена мова того, хто говорить або пише» [2, с. 369]. Нормативною морфологічною формою вираження звертання в сучасній українській літературній мові є кличний відмінок [5], проте в побутовому мовленні та художньому стилі номінації адресата мовлення мають дві форми вияву – кличний і називний відмінки.

Лексико-семантичний спектр звертання в кіноповісті О. Довженка «Україна в огні» є різноманітним: від універсальних етикетних формул до метафоричних назв осіб, що є індикатором міжособистісних стосунків.

В українському суспільстві *звертання до родичів* поряд із номінативним значенням завжди мало конотативне навантаження – демонструвало шанобу, повагу, любов тощо.

Імовірно, саме через це фіксуємо значну кількість звертань такого типу в кіноповіді, наприклад: «*Тату, тату, голубоньку мій сивий!..*» [3, с. 58], «– «*О матінко, які ж ми нещасливі!*» [3, с. 41], «Ой, щоб же я, *мій синочку*, та на лавку тебе обмила...» [3, с. 15], «*Батько твій, синку!*» [3, с. 60].

Чисельну групу звертань кіноповіді репрезентують різнорідні за конотативним змістом **звертання-прізвища, імена, по батькові людей**: «Кажі мені ще, *Василику,..*» [3, с. 13], «*Людвігу*, не вигукуй мені цієї дурниці,..» [3, с. 18], «*Олесю*, людей забирають до Німеччини!» [3, с. 37], «Отакето, *Сіроштане,..*» [3, с. 90].

Широковживаними, почасти відповідно до суб'єктивного сприйняття, є **звертання-назви осіб за рисами характеру, рівнем інтелектуального розвитку, манерою поведінки**: «Вішайте мене, *душогуби!*» [3, с. 19], «А, *посіпаки!..*» [3, с. 19], «Замовч, *сволоч!..*» [3, с. 28], «Помовч, *блазень!..*» [3, с. 58], «Ком гір, *мерзотник!..*» [3, с. 27], «Шапку зніми, *невіглас!..*» [3, с. 56], «Гей, звідки ти, *имара?*» [3, с. 37], «Іди, не заслоняй мені села, *глупак*» [3, с. 19], «Роздвоїлися, *дурноголові*» [3, с. 21], «А ти не нукай, *дурачок*» [3, с. 80].

Поширеними є звертання – **назви людей за національністю**: «*Рус*, здавайся!» [3, с. 32], «Ай, як я ненавиджу тебе, *слов'янська собака!*» [3, с. 42], «Пусти, не души мене... пусти, ну, *жидівський батько!*» [3, с. 46], «А, *італійська сука!*» [3, с. 73]. Такі мовні одиниці ілюструють полікультурне комунікування з елементами стереотипного національного сприйняття.

Обмежено репрезентованою є група звертань – **назви осіб за професією, спеціальністю, посадою, видом діяльності**: «*Капітан Пальма*, повторіть ще раз...» [3, с. 71], «Здрастуй, *поліціант!*» [3, с. 21], «Вішай, *кате!*» [3, с. 19], «Пождіть стріляти, *стрільці!*» [3, с. 58]. «*Товариш командир!* Партизани з-за Дніпра!» [3, с. 60], «*Товаришу капітан...*» [3,

с. 88]. Принагідно зазначимо, що кіноповість «Україна в огні» відтворює епоху тоталітаризму, для якої незмінним атрибутом було звертання «товариш». Із огляду на це означена лексема в тексті є своєрідною етикетною нормою, що детермінує соціальні ролі комунікантів. Проте національна специфіка міжособистісного спілкування зумовила варіацію зазначеного кліше: «... *товаришу мій...*» [3, с. 25], «*Товариші! Братці!*» [3, с. 29], «*Вперед, брати!*» [3, с. 49].

Невід'ємно від нашого життя існує демонологія та віра в надприродне. Це актуалізує **звертання-конфесіоналізми**: «*Пошли ж вам, боже, ...*» [3, с. 7], «*А боже мій, боже мій!*» [3, с. 7], «*Поможи вам, господи!*» [3, с. 77], «*Іди од мене, сатана*» [3, с. 45], «*Слухай, нечиста сило, ...*» [3, с. 47], «*Ух ти, убийбатько! Іуда!*» [3, с. 25].

Акцентуємо увагу на тому, що широко вживаними в тексті аналізованого твору є **звертання – назви тварин** як метафорична особистісна характеристика: «*Ну, собака!*» [3, с. 25], «*Замовкни, свиня! ..*» [3, с. 25], «*Ти хочеш старостою бути, пес?*» [3, с. 28], «*Не буду мити, хай тебе причина обміє, безстидна скотина... Тьфу!*» [3, с. 15], «*Тягни, тягни, бугай!*» [3, с. 33], «... *голубонько моя...*» [3, с. 40], «*Голубчики, синочки мої...*» [3, с. 56], «*Звідки ви налетіли, чорні круки?*» [3, с. 47].

Натомість **назви рослинного світу** як метафоричні назви осіб у мові твору представлені в одиничному еквіваленті: «*Моя дорога квіточко*» [3, с. 23].

Окреслені лексеми вживаються в переносному, персоніфікованому значенні з метою відтворення як пестливого (*голубонько, квіточко* тощо), так і зневажливого (*свиня, собака* тощо) ставлення до співрозмовника.

Найбільш поширеними з огляду на тип конотації є **звертання фамільярно-побутового типу конотації**: «*Як хоче, голубчику, ...*» [3, с. 15], «*Ой, щоб же я, мій синочку, та*

на лавку тебе обмила...» [3, с. 15], «Скажи, *матко*, за кого ти...?» [3, с. 15], «Я бачу, *хлопчику*, тебе дечому навчили» [3, с. 20], «А де ж воно, *людоньки?*» [3, с. 75].

Менш поширену групу складають конструкції зі звертанням **нейтрального типу конотації**: «Ні, я не забуду тебе, *Олесю*» [3, с. 14], «Гей, *хлопці!*» [3, с. 23], «Тікайте, *Тетяно Остапівно!*» [3, с. 41].

Натомість широко вживаними є звертаннями **низького типу конотації**: «Гей, звідки ти, *шмара?*» [3, с. 73 «А, *посіпаки!*...» [3, с. 19], «..., *людодід проклятий!*» [3, с. 58].

Найменш поширеними є номінації адресата мовлення **високого типу конотації**: «Дозвольте, *господин начальник, ваше високоблагородіє...*» [3, с. 27]). Почасти такі мовні сполуки мають іронічний відтінок: «← Заспокойтесь, *пане нацист!*» [3, с. 70].

Наголосимо, що мова кіноповісті проста, максимально наближена до розмовної, через що вживання просторіччя (*чоловічество, високоблагородіє, господин начальник*) є цілком органічним.

Варто наголосити, що «Україна в огні» – твір, що відтворює окупаційний режим Другої світової війни. Саме через це кіноповість насичено **звертаннями-варваризмами**. Кількісно значну групу серед таких мовних одиниць утворюють написані літерами української абетки іншомовні складники етикетних формул («А, *фрау Тетяна...* Як діти?» [3, с. 36], «*Гер полковник...*» [3, с. 69]) та назви осіб за родинними зв'язками («*Фатер*, заспокойся, що ти робиш?...» [3, с. 36]).

Отже, лінгвістичний аналіз кіноповісті О. Довженка «Україна в огні» засвідчив, що серед лексико-семантичних груп номінацій адресата мовлення домінують конструкції з назвами кровної спорідненості. Насиченість тексту звертаннями такого типу є закономірним, оскільки головними героями кіноповісті є родина Запорожців. Широко

репрезентованими є метафоричні звертання – виразники національного соціокультурного колориту. За типом конотації поширеними є фамільярно-побутові, менш уживаними – нейтральні, кількісно обмеженими – високого типу емоційно-експресивного забарвлення; їх порівняльний аналіз дає змогу пізнати міжособистісні стосунки певної епохи.

Література

1. **Буслаев Ф. И.** Историческая грамматика русского языка / Ф. И. Буслаев. – М. : Учпедгиз, 1959. – 623 с.
2. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. : В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
3. **Довженко О. П.** : Сочинения в пяти томах / О. П. Довженко / [сост. Солнцева Ю. И.]. – [в 5 т.]. – Т. 2. – К. : Дніпро, 1984. – 503 с.
4. **Манакін В. М.** Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : Академія, 2012. – 288 с.
5. **Селіванова О. О.** Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – П. : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
6. **Шкіцька І. Ю.** Реалізація конфліктогенного потенціалу прямих і непрямих звертань / І. Ю. Шкіцька // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць [ХнПУ ім. Г. С. Сковороди.]. – 2017. – № 45. – С. 151 – 162.

Тяжкороб Катерина Олександрівна – студентка 3 курсу спеціальності «Українська мова і література» факультету філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Код спеціальності на момент вступу – 7.02030301 українська мова і література напряму 6.020303 філологія.

Код спеціальності на сьогодні – 014.01 Середня освіта (Українська мова і література).